

آنگاه که منظر کور شود

بررسی رابطه انسداد منظر با تولید فضای بی دفاع در پارک لاله

چکیده: تهران را شهر نابسامانی می خوانند که علاوه بر اینکه آلوده و بی نظم است، ناامن و نامهربان نیز هست. اغلب شادابی اماکن عمومی شهر، نتیجه قابلیت دسترسی و فعالیت های مرتبط با آن است. باید برخی ویژگی های اساسی در فیزیک شهر موجود باشد تا توسط مردم به عنوان مکانی برای ملاقات و اجتماع دوستانه برگزیده شود. با توجه به فقر تهران از نظر فضاهای عمومی و جمعی، پارک ها از معدود پتانسیل های موجود برای ارتقای کیفیت فضای شهر است که متأسفانه در مواردی با اهمال در برنامه ریزی و طراحی های نادرست به فضاهایی نامطلوب برای شهروندان و امن برای بزهکاران تبدیل شده است. پارک لاله یکی از این موارد است که این نوشتار به مسئله آن تحت عنوان «انسداد منظر» می پردازد و با شرحی بر یکی از تجارب موفق دنیا سعی بر ارائه پیشنهادی در اصلاح وضع موجود دارد.

منامسعود لواسانی، کارشناس
ارشد معماری منظر

Mona Masoud Lavasani,
M.A. in Landscape
Architecture
m.lavasany@gmail.com

واژگان کلیدی: دسترسی فیزیکی و بصری، فضاهای بی دفاع، آسیب اجتماعی، پارک لاله، موزه.

When landscape is out of sign

Surveying the relationship between obstruction of view in Laleh Park and creation of defenseless spaces

Abstract: Tehran is known as an irregular city which is not only polluted, but also unsafe and inhospitable. The happiness of city public places is mostly the result of accessibility and activities related to it. Some fundamental features should be available in the Physics of city so that it can be elected by people as a place for meetings and friendly gatherings. According to Tehran poverty of public and collective spaces, parks are of the few existing potentials to promote the quality of urban space which unfortunately in some cases have turned into undesirable areas for citizens but safe for offenders because of negligence in planning and incorrect designing. Laleh Park is one of these cases. This article deals with this issue entitled as "obstruction of view" and tries to make a suggestion for reform the current status by describing one of the successful experiences of the world.

Keywords: physical and visual accessibility, defenseless spaces, social damage, Laleh Park, museum

مقدمه

در یک دیدگاه عمومی، درختان، عنصر مطلوب سیمای شهر شمرده می‌شود. اما دنیا پر است از شهرهای مملو از پارک‌های متروک، خسته و بی‌روح که حتی به عنوان شش هم برای شهر کار نمی‌کند (لنگ، ۱۳۸۶: ۱۰۴). سیمای شهری و پارک‌های خوب طراحی شده دوی درد تمام مسایل و مشکلات شهرها نیست. پارک باید عملکردهای مناسب زندگی مردم را داشته باشد (همان: ۱۵۰).

در دنیا، تلقی از پارک به عنوان جزیره‌هایی محصور و سبز از درختان منسوخ شده است. امروزه پارک به مفهوم فضای جمعی در بستری از عناصر طبیعت‌گرا است که با فضای زیست شهری تلفیق شده است. گسترش این نوع نگاه به پارک به پیدایش سبک نوینی در شهرسازی انجامیده است که «شهرسازی طبیعت‌گرا»^۱ نامیده می‌شود. ساخت «محله‌های پایدار و طبیعت‌گرا»^۲ نیز از جمله دستاوردهای جدید این سبک است.

فرضیه

یکی از راهبردهای حذف فضاهای جرم‌خیز در پارک‌های شهری، حفظ ارتباط آنها با لبه شهر و نفوذ کاربری‌ها و زندگی شهری به درون آنها با هدف تقویت خوانایی منظر و معنای مکان است.

انسداد منظر و فضاهای بی‌دفاع در پارک‌ها

به طور سنتی به پارک‌ها چون موهبتی برای جمعیت شهرها نگریسته می‌شود. اما با تغییر نگرش می‌توان پارک‌ها را مکان‌هایی نیازمند اعطای موهبت زندگی دانست. زیرا این استفاده مردم است که پارک را موفق یا محکوم می‌کند و متأسفانه تعداد اندکی از پارک‌ها قدرت پایداری از خود نشان می‌دهند (جیکوبز، ۱۳۸۸: ۹۳).

برخی پارک‌ها بیشتر اوقات، هدررفته و خالی از مردم است. گاه اثرات منفی و خطرات این پارک‌ها به نواحی اطراف نیز سرایت می‌کند، تا جایی که خیابان‌های امتداد آنها نیز به عنوان مکان‌های خطر شناخته شده و از آنها پرهیز می‌شود (همان: ۹۹). احساس امنیت یکی از ملزومات حضور آزادانه مردم در فضاهای عمومی است و هر نوع حس تهدید امنیت، موجب حذف حضور مردم خواهد شد (میرمقتدایی، ۱۳۸۸: ۹).

پارک‌های امروز به دلیل تفکیک از سایر کاربری‌های شهری، (با وجود عمومی بودن)، منشأ بسیاری از معضلات شهر است. در کنار گرد آمدن جمعیتی با اهداف تفریح، عده‌ای نیز با اهداف تخریب یا بزهکاری، امنیت پارک را خدشه‌دار می‌کنند. انبوه فضای سبز و دید کم، فقدان روشنایی کافی و عواملی نظیر آن می‌تواند بستر این کارها را فراهم کند (عابدی، ۱۳۸۹: ۶۸).

طی بیست‌سال گذشته، توجه به طراحی محیط به عنوان ایزاری علیه بزهکاری افزایش یافته است (مدنی‌پور، ۱۳۸۴: ۱۱۹). معماران منظر و افراد دیگری که در برنامه‌ریزی و طراحی فضاهای بیرونی نقش دارند، مدت‌هاست که به مسایلی چون سلامتی، ایمنی و رفاه شهر توجه می‌کنند (هوپر؛ دروگ، ۱۳۸۶: ۲۲).

کاهش انگیزه‌های ارتکاب رفتارهای ناشایست، مسئله معماری یا طراحی شهری نیست، اما جواب‌های طراحی کالبدی نظیر استفاده از سیم‌خاردار بر دیوار و ... از جذابیت محیط شهری می‌کاهد. نتیجه این خواهد شد که فضا برای ابران پیاده، بی‌روح و خسته‌کننده شده و مردم، انگیزه‌ای برای قدم زدن در آنجا نداشته باشند (لنگ، ۱۳۸۶: ۸-۴۹۷).

یکی از ایده‌های پیشنهادی برای حل معضل بزهکاری در فضاهای عمومی، پیشنهاد «اسکار نیومن» تحت عنوان «فضاهای قابل دفاع»^۴ بود. وی مدعی شد که نظارت بر خیابان، تصویر ذهنی ساکنان را ارتقاء داده و موجب می‌شود که مردم مسئولیت مناطقی را که در آن زندگی می‌کنند، بر عهده بگیرند و به این ترتیب فرصت برای رفتارهای ناهنجار کاهش می‌یابد (لنگ، ۱۳۸۶: ۸-۴۹۷).

«استیفن کار» در کتاب «فضای عمومی» دسترسی را به سه نوع تفکیک می‌کند:

- فیزیکی
- بصری
- نمادین

این دسترسی‌ها می‌تواند نوع استفاده‌کنندگان فضا را تعیین کند؛ فضاهایی که خلوت

تصویر ۱: فضاهای جرم‌خیز پارک لاله بر مناطق خالی از جمعیت آن منطبق است، مأخذ: نگارنده، ۱۳۸۹.

تصویر ۲: تنوع کاربری و رویدادهای پارک عامل جذب مخاطبان گوناگون، مأخذ: www.photobuck.org

تصویر ۳: عرصه چمن میانی پارک برای ایستادن میزبان جشنواره فیلم، مأخذ: www.islandwoo.com

تصویر ۴: کتابفروشی متحرک و اتاق مطالعه در فضای باز برای ایستادن پارک، مأخذ: www.inspiringcities.org

تصویر ۵: مسیر کمربندی پارک لاله در حکم حلقه پیوند کاربری‌های مجاور.

حذف حصار دور کاربری‌ها و ارتباط آنها با پارک.

تداوم منظر پارک تا لبه شهری در نیمه شمالی، مأخذ: نگارنده، ۱۳۸۹.

بوده و از منظر خیابان جدا گشته، دنج و تهدیدآمیز و مستعد تبدیل شدن به فضاهای بی‌دفاع می‌گردند (افشار، ۱۳۸۰: ۵۵).

پارک لاله، منظری که پنهان شد.

مشکل فضاهای بی‌دفاع در پارک‌های شهری به دلیل وسعت زیاد و دوری از سایر کاربری‌ها، بیش از پارک‌های محلی به چشم می‌خورد. طی سال‌های اخیر این پارک‌ها به دانه‌های درشت غیرقابل نفوذی تبدیل شده است که برقراری امنیت در آنها، حضور گشت یگان‌های ویژه پارک را الزامی کرده است. اما با این وجود عواقب اجتماعی کیفیت پایین این فضاها، همچنان از دغدغه‌های دائمی مدیریت شهری است که اقدامات و درمان‌های موقتی چون افزایش روشنایی را به دنبال دارد.

طرح پارک لاله در سال ۱۳۴۵ توسط یک طراح فرانسوی به نام «ژوفه» با همکاری طراحان ایرانی تهیه شد. مساحت اولیه این پارک بالغ بر ۴۵ هکتار بوده که بعدها بخشی از آن در اختیار موزه هنرهای معاصر و فرش، هتل لاله، مرکز آفرینش هنرها و ... قرار گرفت. امروزه این پارک به علت این همجواری‌ها برای تمام مردم تهران، منطقه‌ای آشنا بوده و به عنوان یکی از مهم‌ترین پارک‌های شهری در اذهان عمومی جاافتاده است. اما متأسفانه در کنار تمامی این امتیازات، پارک لاله یکی از سه پارک آلوده تهران (پارک شهر، دانشجو و لاله) از نظر پخش مواد مخدر نیز محسوب می‌شود (افشار، ۱۳۸۰: ۶۱). همچنین موارد دیگری از آسیب‌های اجتماعی نظیر معضل دختران فراری، مزاحمت نوامیس و ... در بخش‌های خلوت پارک که عمدتاً در نیمه شمالی پارک قرار دارد نیز، مشاهده می‌شود (تصویر ۱).

پارک لاله، تنها لکه سبز قابل ملاحظه ناحیه تا شعاع ۳۸۰۰ متری است. بنابراین تلاش برای حفظ اراضی این پارک از آسیب‌های اجتماعی و زنده نگه‌داشتن فضای عمومی آن ضروری است.

برای حفاظت پارک از تهاجم سایر کاربری‌ها، جهت توسعه آن باید به محیط پیرامون خود باشد. سرنوشت پارک لاله عبرت‌آموز است. استقرار کاربری‌های کنونی، در وضعیت نامطلوبی است؛ در حالی که می‌توانست ارزشمند باشد (پاسبان حضرت، ۱۳۸۹: ۵۷).

مشکلات اساسی که امروز پارک لاله به آن دچار است را می‌توان به صورت زیر برشمرد:

- ضعف دسترسی فیزیکی مناسب و قطع ارتباط پارک با لبه در نیمه شمالی پارک
- عدم خوانایی و پوشیده شدن منظر پارک در اثر منفک دانستن بناهای حاشیه آن
- خالی ماندن بخش شمالی و ایجاد فضاهای بی‌دفاع

تمامی مشکلات فوق را می‌توان «انسداد منظر» نامید که با عدم حضور چشم‌ناظر در مناطق خالی از جمعیت و کاهش گستره دید با رشد بوته‌های بلند در این پارک تشدید شده است.

تجربه مشابه؛ پارک برایانت

۵۰ سال پس از بازگشایی «پارک برایانت» نیویورک^۵ در ۱۸۴۷، کتابخانه عمومی شهر در مجاورت آن بنا نهاده شد. با افزودن نرده‌های آهنی به دور آن، رشد درختان و عدم دسترسی فیزیکی و بصری مناسب، «پارک برایانت» در ۱۹۷۰ توسط فروشندگان مواد مخدر، بی‌خانمان‌ها و معترضین اجتماعی تسخیر شده بود. به همین دلیل در میان شهروندان با نام‌های «پارک سوزن» (به دلیل فروش هروئین) و «جایی برای نرفتن»^۶ خوانده می‌شد (دانشنامه مجازی ویکی‌پدیا).

برای رفع این مشکل، طی یک برنامه ۱۲ ساله، اصلاحات پارک با تعبیه غرفه‌های فروش کالاهای متنوع، اجرای کنسرت، نمایشگاه آثار هنری و صنعتی، تسهیلات متحرک فروش کتاب، گل و کافه تابستانی آغاز شد (تصویر ۲). این تغییرات با اصلاح طراحی منظر و انجام اقداماتی نظیر افزایش تعداد نیمکت‌ها، تأمین دسترسی و بازسازی پرچین‌ها ادامه یافت (افشار، ۱۳۸۰: ۵۳).

این تلاش تا ۱۹۸۰ با تشکیل گروه احیای پارک (BPC) پیگیری شد. اکنون مناسبت‌ها و فروش غرفه‌های پارک زیر نظر کتابخانه (بخشی از گروه مدیریت BPC) هدایت می‌شود. در ۱۹۸۸ لبه‌های پارک به سوی خیابان باز و یک ورودی قابل دید تعبیه شد. این گروه در مشورت با جامعه‌شناسان، دو فرصت جدید را مهیا ساخت:

۱- در نظر گرفتن صندلی‌هایی که قابل حرکت بود. این امکان به مردم احساس آزادی و دسترسی یکسان به تمام نقاط پارک را می‌داد.

۲- پرچین‌های بلندی که پارک را از خیابان جدا می‌کرد، حذف و کاشت لبه خیابان اصلاح و از نوع کوتاه قد انتخاب و یک سطح چمن وسیع در وسط طراحی شد. اکنون جشنواره تابستانی فیلم و اجراهای رایگان موسیقی از جمله رویدادهای سالانه این عرصه باز است (تصویر ۳).

در حال حاضر این پارک رتبه شلوغ‌ترین پارک شهری دنیا (۸۰۰ نفر در هر هکتار) را به خود اختصاص داده است؛ به گونه‌ای که هدف بازدید کارمندان ادارات ناحیه در روزهای کاری، ساکنین محله در آخر هفته و توریست‌ها در ایام تعطیل است. در سال ۲۰۰۰، کتابخانه‌ای در فضای باز به همراه اتاق مطالعه به آن افزوده و ۲ سال بعد، دسترسی بی‌سیم به اینترنت در پارک نیز مهیا شد (تصویر ۴). پارک دارای گروه‌های مردمی پینگ‌پنگ، شطرنج، آموزش رایگان یوگا و ورزش‌های رزمی است. آموزه‌های این نمونه:

- حذف فضاهای بی‌دفاع با استقرار کاربری‌ها و افزایش حضور مردم
- باز شدن پارک به سوی خیابان‌های اطراف و حذف حصار
- مدیریت مشارکتی و خصوصی پارک
- تقویت معنای مکان با برنامه‌ریزی مرتبط با کتابخانه

راهبرد احیای ضلع شمالی پارک لاله

آنچه باعث ایجاد فضاهای بی‌دفاع در نیمه شمالی پارک لاله شده است، حذف دسترسی فیزیکی و بصری توسط حصار دور کاربری‌ها و قطع ارتباط پارک با لبه است. مطابق ضوابط طراحی پارک، احداث دیوار و حصار به دور اراضی پارک‌ها و فضای سبز عمومی ممنوع است. کاربری‌های مجاز درون پارک نیز شامل مکان‌های فرهنگی و اجتماعی، کتابخانه و کتابفروشی، موزه، نمایشگاه، رستوران و چاپخانه، آتلیه هنری، تئاتر کودکان و ... می‌شود (همان: ۱۱). بنابراین کاربری‌های کنونی لبه پارک لاله و بنای موزه‌ها مغایرتی با موجودیت پارک ندارد. با توجه به راهکارهای جدید امنیتی و نیز نیاز این کاربری‌ها به معرفی و حضور در شهر و برگزاری برنامه‌هایی در فضای باز، بازطراحی این پارک با نگاهی کل‌نگر پس از نیم قرن ضروری است.

در طرح‌های اصلاحی پارک لازم است تا اتصال دوباره قطعات جدا شده از پارک به صورت یک کل واحد، با معنا و منظر غالب پارک لاله برقرار شود. برای اتصال این قطعات، برنامه‌ریزی و طراحی گذر کمربندی نیمه شمالی پارک از پتانسیل خوبی برخوردار است. لازم است تا هریک از این مجموعه‌ها علاوه بر ارتباط با خیابان، با پارک و گذر آن نیز ارتباط داشته باشد. در این حالت دسترسی بصری و فیزیکی به منظر پارک ارتقاء می‌یابد و مسیرهای درونی و فرعی پارک نیز تقویت می‌شود (تصویر ۵).

بنابراین انتظار می‌رود به مرور زمان با نفوذ جمعیت از پیاده‌روهای لبه به درون پارک، کمربندی شمالی برای عابرین در حکم یک مسیر میان‌رو با غلبه کاربری‌های فرهنگی و هنری باشد. تقویت خوانایی و جذابیت فضا و معنای مکان با استقرار تشکلهای هنری و ورزشی موجود در پارک و بازچاه هنرها و پراکندن آنها در طول مسیر میسر می‌شود. در این صورت این گذر تا حد میسر پویا، امن و مطلوب ارتقاء خواهد یافت که هدایت رویدادهای آن می‌تواند بر عهده شورایی متشکل از این مراکز باشد. پیامد حضور شهروندان در این گذر، جابجایی، کوچک شدن و در نهایت حذف فضاهای بی‌دفاع کنونی خواهد بود.

به طور مثال یکی از تغییرات پیشنهادی، حفظ فاصله از موزه فرش برای دید مناسب

پی‌نوشت

۱. این مقاله برگرفته از پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد نگارنده تحت عنوان «طراحی منظر گذر فرهنگ و هنر پارک لاله» است که در سال ۱۳۸۹ به راهنمایی دکتر سیدامیر منصوری در دانشگاه تهران دفاع شده است.

۲. Eco urbanism ۳. Eco quartier ۴. Defensible spaces

۵. Bryant Park- New York ۶. No go zone

۷. این پیشنهادی است که در مصاحبه نگارنده با مدیریت موزه فرش ایران نیز مورد استقبال قرار گرفت.

منابع

- افشار، دخی (۱۳۸۰) فضا و آسیب‌های اجتماعی، ارایه الگوهای طراحی جهت بهسازی فضای پارک‌های شهری، پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد طراحی محیط، دانشکده محیط‌زیست، دانشگاه تهران.
 - پاسبان حضرت، غلامرضا (۱۳۸۹) پارک یا پردیس، مصاحبه با ماهنامه منظر، سال دوم، شماره ۱۰، شهریور ۸۹، صص ۵۷-۵۵.
 - جیکوبز، جین (۱۳۸۸) مرگ و زندگی شهرهای بزرگ آمریکایی، ترجمه: دکتر حمیدرضا پارس؛ آرزو افلاطونی، چاپ دوم، مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران، تهران.
 - عابدی، سپیده (۱۳۸۹) پارک شهری، فرصت مدنی یا تهدید جامعه؟، ماهنامه منظر، سال دوم، شماره ۱۰، شهریور ۸۹، صص ۶۹-۶۸.
 - لنگ، جان (۱۳۸۶) طراحی شهری، گونه‌شناسی رویه‌ها و طرح‌ها، ترجمه: دکتر سید حسین بحرینی، چاپ اول، مؤسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران، تهران.
 - مدنی‌پور، علی (۱۳۸۴) طراحی فضای شهری، نگرشی بر فرآیندی اجتماعی و مکانی، ترجمه: فرهاد مرتضایی، چاپ دوم، شرکت پردازش و برنامه‌ریزی شهری.
 - میرمقتدایی، مهتا (۱۳۸۸) معیارهای سنجش امکان شکل‌گیری، ثبت و انتقال خاطرات جمعی در شهر- مطالعه موردی تهران، مجله هنرهای زیبا، شماره ۳۷.
 - هوپر، لئونارد جی؛ دروگ، مارتاجی (۱۳۸۶) امنیت و طراحی سایت، ترجمه: محمد جواد رحمانی؛ نازیلا دلدار؛ عاطفه عیسی نظر فومنی، چاپ اول، انتشارات شهیدی، تهران.
- www.photobuck.org •www.islandwoo.com •www.inspiringcities.org.

تصویر ۶: قطع دسترسی فیزیکی و دید به خیابان خوانابایی و معنای مکان در پارک را کاهش داده است، عکس: نگارنده، ۱۳۸۹.

تصویر ۷: ایده تبدیل محوطه موزه فرش به پارک موضوعی فرش و یکی از اجزای پارک لاله، مأخذ: نگارنده، ۱۳۸۹.

به آن، پس از حذف حصار و توسعه سطح چمن است. همچنین با هرس پوشش گیاهی به صورت بوته‌های کوتاه و درختان پایه بلند، گستره دید اصلاح شده و با نمایان شدن بیشتر بنا، انتظار می‌رود تا به مرور زمان خوانابایی و معنای مکان تقویت شود. ایجاد صفه‌های کوتاه در میان چمن، امکانی را برای عرضه محصولات هنری، دستفروشی و یا تماشای ورزش‌ها و پیک‌نیک مهیا می‌سازد^۷ (تصاویر ۶ و ۷).

نتیجه‌گیری

با توجه به محدودیت اراضی ذخیره تهران برای گسترش فضای عمومی شهری و نیز آسیب‌های اجتماعی ناشی از محصور کردن محوطه‌های دولتی و مراکز اداری، تغییر نگرش مدیران و مسئولان نسبت به مسایل امنیتی برای حذف حصارها و آزادسازی دسترسی و ایجاد مسیرهای عمومی در میان آنها، می‌تواند در تغییر کیفیت فضای شهری بسیار تأثیرگذار باشد. به طور ویژه در مورد پارک لاله تعامل مدیران شهری با مسئولین مراکز حاشیه پارک در پیوند دوباره اراضی، تهدید موجود را به فرصتی برای گسترش تعاملات اجتماعی تبدیل خواهد کرد ■

